

אסתר — מגילת מחתרת

אריאלה דים

פורשים את מגילת אסתר לקרוא בה כבמגילת-ספר וזו נגללת לה ויוצאת בתהפוש של שטיח פרסי. והשטיח ססגוני ואקזוטי וחושני כל-כך. מגרה. הוא מתגרה בנו שנקרב-נא, שניטיב להתבונן בו. עוד, עד שנחוש במארג השתי-וערב שמתחת לשכבת הצבעים הרוחשת הזאת. ואז, כמחצתע הוא פושט צורת שטיח וכבר אינו שטוח אלא הוא תלת-מימדי ושוקק הולך ונגול לעינינו והריהו מתחזה כמחזה. מחזה שלם ומורכב מחולק למערכות, מעמדות ותמונות.

גם פרולוג לו: הוא פרק א'.

המסך עולה.

שושן הבירה. בחזית הבימה משתה כפול. המלך אחשוורוש שריו ומקורביו הלומי היין מזה, ומשתה ושתי המלכה והנשים, מזה. ומאחור, ברקע, בחצר כיתן הגן — גולת הכותרת שבמשתה שמונים ומאת הימים — משתה "כל העם". ומתוך מערבולת המשתאות המהממת הזו נובטת שורת תמונות וקטעים דרמטיים. הקטעים חולפים אמנם לעינינו במרוכז במוורז ובמרמוז, אך היטב הם נחרתים על דמיוננו. ואכן נשוב וניזכר בהם מאוחר יותר — כגוף המחזה — כאשר יועלו מחדש ויפתחו כמרכיבי העלילה הראשית. לפרולוג נושא תווך: הדחת ושתי והבטחת מלכותה לרעותה הטובה ממנה, הוא כבחינת מקדס, המחקה-מכשר את נושא העלילה הראשית: הדחת המן ועליית מרדכי, או כלשון חז"ל, "אחשוורוש... הרג את אשתו מפני אוהבו ופעם אחרת הרג את אוהבו מפני אשתו". חד ודק.

סוף פרק א'. מסך. וסקרנים וצמאים מצפים הצופים לגילוי זהותה של אותה "טובה ממנה".

אז וכמו מדלת צדדית שבקלעים יוצא קרוז, ניצב לפני המסך, שולף מגילת-ספר, פורשה

בהינף-יד...

קרוז: "איש יהודי היה בשושן הבירה..." את סיפור חייה של אחת אסתר בת אביחיל הוא קורא. את סודה. את המוצאות אותה. הוא קורא והולך והזמן שוב אינו זמן-הווה-הבימה-הנצחי, אלא הוא זמנו המתמשך של "המספר", קריין קורותיה של אסתר מאז ימי ילדותה ועד היום — יום תום ששת חודשי התמרוקים בהגיע תורה לבוא אל המלך.

"איש יהודי היה בשושן הבירה..." מהדהד קולו של הכרוז, "איש יהודי... ושמו מרדכי. בן-יאיר. בן-שמעי. בן-קיש. איש ימיני!" יחוס אבותיה של אסתר הוא המהדהד ואינו מרפה. ורושמו חזק, חזק ונחוש הוא קורם מעין יישות גאָה ההולכת וגואה עד שסממני המחזה, כל צעיפי ההצגה ופתיייה כמו מחוירים ודהים מפניה והיא כאומרת לבלוע את הכל: הבימה על שחקניה ותפאורה ואכזירים וקהל הצופים בכלל.

תשחית אחרת היא, המסתמנת, נתחמת ומתחילה להחיל את חוקיה. את המגילה כולה היא קובעת לתוכה, חושקת אותה לתוך מסגרת אשר בה משובץ האויב מזה והמושיע מזה. והאויב הוא אגני, עמלקי, והמושיע — איש ימיני...

לפתע גם אנו כנשאבים אל תוך המסגרת ותחושת סהרורית של "כבר חוויתי" מאותחת לנו, שכל זה כבר התחולל והיה "פעם". הלא? הלא חוינו כבר, אי־פעם, מעמד מעין זה עצמו — או תאורמו. או כפילו. או צל־כבואתו — וגם "או" היה האויב אגג העמלקי והמושיע היה איש ימיני. וגל ישן של אימה ורחמים שב ושוטף אותנו ועמו שב ועולה גם הפרק הנורא והנאדר ההוא. כולו. כמו באוב: פרק ט"ו בשמואל א'. פרק מאיסת שאול. מלחמת עמלק.

מאיסת שאול

מלחמת עמלק, קדמה לה המלחמה בגלגל שבפרק י"ג. נסיונו הראשון של שאול כמלך ופולשתים נאספים בשלושים אלף רכב וששת־אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת הים לרב והם עולים מכמש והעם נפוץ מפניהם — העם נחבאים במערות ובתנחיים ובסלעים ובצריחים ובבורות! ושאול עדיין מחכה. שכך נצטווה. זה שבעת ימים הוא מוחיל. הוא מחיל. לשמואל. ושמואל לא בא. ופולשתים עולים. והעם נפוץ — שאול אינו יכול עוד. שאול מעלה את העולה וככלותו להעלות והנה שמואל בא...

אך זה עלינו — עם שאול — מתוך אימי המלחמה ההיא, הדי זעמו הנורא של שמואל "וְעַתָּה מְמַלְכְתָךְ לֹא תִקּוּם..." עוד באזנינו וכבר אנו נגרפים — עם שאול — ללב מוראות הקרב הבא, שבין גבע למכמש: פרק י"ד ופולשתים נאספים ולפתע — וכאחוז במין דבקות וזה גוזר שאול: "ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב! העם עייף והמלחמה קשה ואל תוכה מטיל שאול גם את הצום המשונה הזה. צום שלא כדרכו. שלא בעתו. ואכן לא אחרה התוצאה הרעה לבוא. והעם העייף, עד מאד, עט על השלל — וישחטו ארצה... ויאכל... על הדם..."

עקת המעשה האפל והפראי הזה טרם שככה, שאול אך זה כילה את מלאכתו הנואשת והכהולה לחפות, לכסות על טרפת השלל, לבנות מזבח, לכפר — וכבר כמו נקרע מלבו הפסוק הכפוי והקודר: "נרדה אחרי פולשתים לילה. ונבוזה בהם. עד אור הבוקר. ולא נשאר בהם איש!" ונדמה שהעם זעף ונבוך אינו שותף לדחף התהומי הזה. "כל הטוב בעיניך עשה" עונים הם לו, כמסוייגים.

ושאול שועט הלאה. ומכניע. וילחם בכל אויביו סביב. את המלוכה הוא כובש. והלאה, הלאה! מחיל אל חיל — אל פרק ט"ו.

מראשית הפרק משתחל ועובר השרש ש־מ־ע על נטיותיו השונות נארג בו ונטווה למעין קר־מתווה. כמו מחוג של מצפן, כמו קצהו של חוט הניתן ביד ההולך כדי להנחותו הדרך ולהוליכו בשלום אל סופה. "ועתה שמע לקול דברי ה'" פותח לו שמואל "לך והכית את עמלק" וכמנבא מראש נטיות־שבלב וחולשה אנושית, הוא מקפיד מאד בניסוח. מראש הוא כולם כל אפשרות של "מתוך", או "דרכך" הצוו: "לך והכית את עמלק והחרמתם כל אשר לו ולא תחמול עליו. והמת מאיש עד אישה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה מגמל ועד חמור". חד ומפורט. ללא פירצה משתמעת לשתי פנים, ללא פתח לפרשנות או פשרה. רק אָחֹז. שאול. אחוז בקצה החוט המתווה ודַבֵּק בו והכל יסכוך ומלכותך תיכון, שאול, בידך! ועד עולם!...

בתחילה נדמה שאמנם כך יהיה. שאול נכון כלי־כך ולהוט לקבל עליו, אף מקבל ואף עולה בידו "וישמע שאול את העם ויפקדם..."

שמוש נדיר זה בשרש המנחה ש־מ־ע, הוא מעין מדליה, אות־כבוד שהוטבע פה ובמיוחד לכבודו של שאול. ואכן, צעדיו נכונים, שקולים, אמיצים.

מפסוק לפסוק הוא מנצח והולך. הוא מצביא! וכבר בפסוק ז': "ויך שאול את עמלק

מחזילה בואך שור אשר על פני מצרים!" — רגע נדמה שגם אנו נסחפים להריע: "אחר־ך שאלו!?!". אך רק לרגע. כי אחרי פסוק 7 בא פסוק — ותמיד יבוא פסוק 8. לאמור: "ויתפש את אגג מלך עמלק חי ואת כל העם החרים לפי חרב". סיפא הפסוק כתוב ברוח הצוו ובחומרת לשונו, כמו לא בא אלא לרפד את זעזוע הנפילה. שכן בתחילתו נפל דבר: אגג מלך עמלק נתפש חי! הצוו הופר.

מהו שעבר בו בשאלו וככה העבירו על דרכו עד שעבר על ה"לא תחמול", שכקימו תלוי היה גורלו וגורל ביתו עד עולם? האמנם חמלה? רחמים הם שנכמרו בלבו עד שלא מלאו לשלוח יד ולהרוג עוד? העל כן תפש את אגג חי? והמספר אמנם מוסיף "ויתחמל שאלו והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר. והמשנים ועל הכרים. ועל כל הטוב ולא אבו החריםם..." עד שהשרש נחשף לעינינו ח־מ־ל והנה הוא ערום ולשונו שסועה: שהי ח־מ־ל מלשון ר־ח־ם, רחמים. ויש ח־מ־ל האחרת, מלשון ח־ש־ך ח־ס־ך, שמר לטובת הנאתו! זהו איפוא! ולא מרוב הרחמים נלקחו אגג ומיטב הצאן — אלא שלל נלקחו! והשרש ח־מ־ל, שזה עתה השיר מעליו את נשל־עור ה"רחמים" שב וזוקף את ראשו האחר, ההוא המוכר, משכבר, המכוער — השלל! ולהרו ולצדו קרב ובא העימות המאיים והבלתי־נמנע עם שמואל. שמואל קרב ובא לקראת שאלו. ושאלו, כבהול לקדם את פני הרעה, מקדים לרצות, משכים לפצות ב"ברוך אתה לה! הקימותי את דבר ה'!" הנוגע ללב, הנערי כמעט. אך שמואל משסער, חד ומר: "ומהו קול הצאן הזה? וקול הבקר אשר אנכי שומע?!" עתה לו התנשא שאלו ומשכמו ומעלה אמר מלוא קומתו: "חטאתי" ולא יסף, כי אז... אך לא, אצבעו כבר נפנית מאשימה כמאליה: "הם!" וכמו זכרון הד של העתיק בתרוצים: העם אשר נתת עמדי הם השיאוני... הוא הנדחף ועונה מפיו באמרו:

"מעמלק הביאום ("הם")! אשר חמל העם!" אך לשוא. שהרי כבר הקדימוהו — ומִשְׁמוֹ שֶׁל מִסְפָּר מֵהַיָּמִין וְבִלְתִּי תְלוּי — הקדימו ומסרו לנו שלא כך היה סדר הדברים! כי אם "ויתחמל שאלו והעם". שאלו גורם, העם אחריו ככתוב. ואין להשיב. ומעתה לא יהיה שאלו כי אם נפתל ונלפת בלשונו ובקרעי התרוצים. "מעמלק הביאום" יוצאים מפיו התרוצים דחופים ורצוצים. "אשר חמל העם!" "על מיטב הצאן והבקר!" "למען זבוח!" "לה' אלוהיך!" וכל בן־חרוץ מוריד טפח מקומת המלך היפה המתגמדת וקטנה לעינינו. עד ל"..." ואת היותר החרמנו", המזועזע, הילדותי־כמעט. ואז, אבחת חרב.

"הרף!" משספ שמואל: "הלא אם קטן אתה בעיניך, ראש שכטי ישראל אתה!?!..." ולמה לא שמעת בקול ה'?! ותעט על השלל..."

כצל מאוב שב השלל הרע הזה רוצץ. כקללה קמאית. כמו הד ברכת־יעקב המזורה, "בנימין זאב יטרף, בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" הוא הרובץ לפתחו למשול בו ולהוליכו שולל. שמואל שב ושואלו, "למה לא שמעת בקול ה' ותעט על השלל ותעש הרע בעיני ה'?!?" שאלו כאחוזי חבלי־קסם־מרי שב וחוזר על קרעי התרוצים ההם, הרצוצים: "אשר שמעתי בקול ה'! ואלך בדרך אשר שלחני ה'! ואביא את אגג מלך עמלק! ואת עמלק החרמתי! ויקח העם מן השלל! צאן ובקר! וראשית החרם! לזבוח לה' אלוהיך בגלגל..."

חשובתו של שמואל (שברכות הימים תהיה לנוסחת־מופת כפי נביאי הכתב הגדולים) מאותתת לשאלו בנסיון נואש לשוב ולהפנותו אל אותו קצה חוט־המנחה שנתן בידו בראשית הפרשה: "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמע בקול ה'?!? הנה שמע מזבח טוב, להקשיב — מחלב אלים..." אלא, שאותו חוט שנתן ביד שאלו בראשית דרכו כבר הפך בידו לפקעת של פלצות. לפלצור ההולך וצר על צוארו. כרגע נדמה ששאלו מתעורר גם אומר, סוף סוף: "חטאתי", אלא כנכפה שאינו מרפה מלשונו הוא מוסיף ומתרץ ומפציר: "חטאתי כי יראתי את

העם!... ואז כטובע הנאחו כחבל — והוא הן מעולם לא ירד לסוף משמעות ה"ש-מ-ע" האימתני הזה הנדרש ממנו והוא נאחו כמרשיע שבתרועים: "חטאתי כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (!), החטיא את המען. וכך — במשיכת פסוק דקה — הופכת לו לולאת-הצלה אחרונה זו לעניבת-חנק.

שמואל סב מעליו. מעילו נקרע והדין נגזר: "קרע ה' ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך".

וגל ה"אימה" וה"רחמים" שב ומציף אותנו, אך נטלה ממנו צלעו השלישית, גורם ה"הזדככות", הקתרסיס, בהגזר דין שאול, "קרע את מלכותך היום" — נקרע דבר מה ונשאר חלוי כנד של עול מרחף בחלל ודורש לבוא על תקונו. על שלושה חטאי שאול:

על הצום

ועל השלל

ועל כי חמל: על דבר השלל אחד, והצום שנים, וחמלתו על אגג שלושה, ועל שלושת אלה קרע ה' את ממלכתו מידו ומסרה לרעו הטוב ממנו.

והנה במגילת אסתר, נתן לנו כמשחק "סימני-דרך" מופלא מפתח לצופן, והפעם, אזינינו כרויה ואנו שומעים את כל ההדים. המגילה פורטת על מיתרי סיפור מאיסת שאול: המושיע-בנימין, האויב-אגג, עמלקי, וכל הנוסחה האימתנית נהפכת על פיה. כאומרת, כמנחמת: ראה שאול, הנה קמה נערה מזרעך ובארץ פרס, לאחר ת"ק שנה היא קמה לתקן את כל המעוות ואף יכול תוכל. היא כרוקמת בכואה הפוכה לפרשה הקודרת.

בשלושה מוקדי ההחטאה וההחמצה היא מהפכת את היוצרות.

צום: גם היא מכריזה צום, היא ונערוחיה. אך מצומה של זו מתחילה הישועה להתגלגל על ישראל.

חמלה על אגג: הרי גם בנפלו על מיטתה מתחנן על נפשו אין היא נותנת לו חנינה. והוא מוצא להורג עם כל בניו.

שלל: שלש פעמים מדגישה המגילה את העובדה התמוהה שבימי הנקם באויבים לא נגעו ישראל בשלל: הבטוי "ובכזה לא שלחו ידם" מופיע בפרק הנקמה שלוש פעמים! והגמול על שלושת אלה — היפוך עונשו של שאול! מה שומעים אנו על אסתר כבר בתחילת המגילה? כי נלקחה המלוכה מן-שתי "ונתנה לרעותה הטובה ממנה". אותה נוסחה ממש. ואין זה משנה שהכתר נלקח מראש אחת ושתי ולא מראש של נצר כית-דוד. לגבי המגילה, ההישג העצום: חזרה עטרה לישנה! הכתר שב אל ראש בנימין!

חלום היעוד נשמר כאחרוג עטוף ומעורסל מעבר לדורות הרבים. אוצר ומטפח במסותרים ובמחתרת את שעתם הגדולה של בני-בנימין.

שתי נקודות למחשבה:

א) ביחוסה של אסתר נזכר שמעי. מדוע שמעי מכל השושלת? הוא שמעי בן גרא הבנימיני שיצא כנגד דוד בגלוי ובמרי, כאיש בנימין אחר בן דורו של דוד, שבע בן בכרי, היצא כנגד דוד בסיסמה: "אין לנו חלק בדוד ונחלה כבית ישי!" הד לכך ולסיסמה זו ישמע כעבור שני דורות כשיתמרדו בני ישראל נגד רחבעם, נכד דוד.

ב) תרועים רבים נתנו למחלוקת אם לכלול את המגלה ככתבי הקודש. אני מציעה אפשרות נוספת: היותה מגילה מחתרתית — כנגד זרם הממסד.